

Hasankeyf ve Dicle Vadisi'nin Yüksek Evrensel Değeri

Prof. Dr. Zeynep Ahunbay & Dr. Özge Balkız

Doğa

www.dogadernegi.org

Hasankeyf ve Dicle Vadisi'nin Yüksek Evrensel Değeri

Hasankeyf Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan tarihi bir yerleşim alanı. Dicle Nehri kıyısında, dik yamaçlar üzerine kurulan kalesiyle bölgede çok önemli bir yere sahip. Dicle Nehri çevresi insanlık tarihinin başından bu yana yerleşimlere ev sahipliği yapan bir bölge; burada bulunan çok sayıdaki höyük tarih öncesi dönemlere ait kanıtlar sunuyor. Dicle Nehri'nin şekillendirdiği coğrafya, yerleşime uygun bir ortam sağlıyor. Mağaralar, Roma dönemine ait kalıntılar ve Ortaçağ'a ait anıtlar birinci derece arkeolojik sit niteliğindeki bu benzersiz noktayı büyüleyici bir kültürel miras haline getiriyor.

Dicle Nehri doğanın insanlara bir hediyesi. Dicle tarih boyunca bölgeye can verdi, vermeye de devam ediyor. Bölgenin stratejik önemi dolayısıyla kayda değer bir kültürel peyzaj oluşmuş durumda. Dahası bölge insan yaşamı için de çok uygun bir yapıya sahip. Dicle çevresindeki vadilerdeki doğal yumuşak kaya oymaya ve dolayısıyla bölgede yaşayanların evlerini ve dini binalarını tepenin yamaçlarına kurmasına olanak vermiş. Ayrıca temiz su kaynaklarına yakınlık da buradaki yaşamı kolaylaştıran etkenler arasında. İpek Yolu'nun üzerinde yer alması bölgeyi ticari yönden de etkin kılmış, Ortaçağ'da Hasankeyf kalenin dışında da gelişmiştir. Koç Camii yanındaki han ve kervansaraylar aşağı şehrin canlı bir pazar işlevi gördüğünü, Asya'dan Avrupa'ya taşınan malların satıldığı bir çarşı olduğunu düşündürmektedir.

Bir Ortaçağ İslam kentinin temel yerleşme özelliklerini gösteren ilginç yapısı ve kalıntıları ile benzersiz peyzajı Hasankeyf'i son derece dikkatli bir biçimde korunması gereken değerli bir mücevher haline getiriyor. Bölgenin özgün Ortaçağ kent dokusu, görülmeye değer eserleri ve doğayla tarihin birlikteliği ziyaretçiler üzerinde çarpıcı bir etki yapmaktadır. Doğal öğeleri, kültürel peyzajı, sahip olduğu yüksek kaliteli sanat eserleri, üstün mimari yapıtları ve mühendislik yapıtlarıyla Hasankeyf sadece bölgesi için önemli bir yöre olmanın çok üstüne çıkmaktadır.

01

Hasankeyf Dünya Mirası Listesi'ne girebilmek için aşağıdaki şartları sağlamaktadır:

Doğa® Hasankeyf ve Dicle Vadisi'nin Yüksek Evrensel Değeri

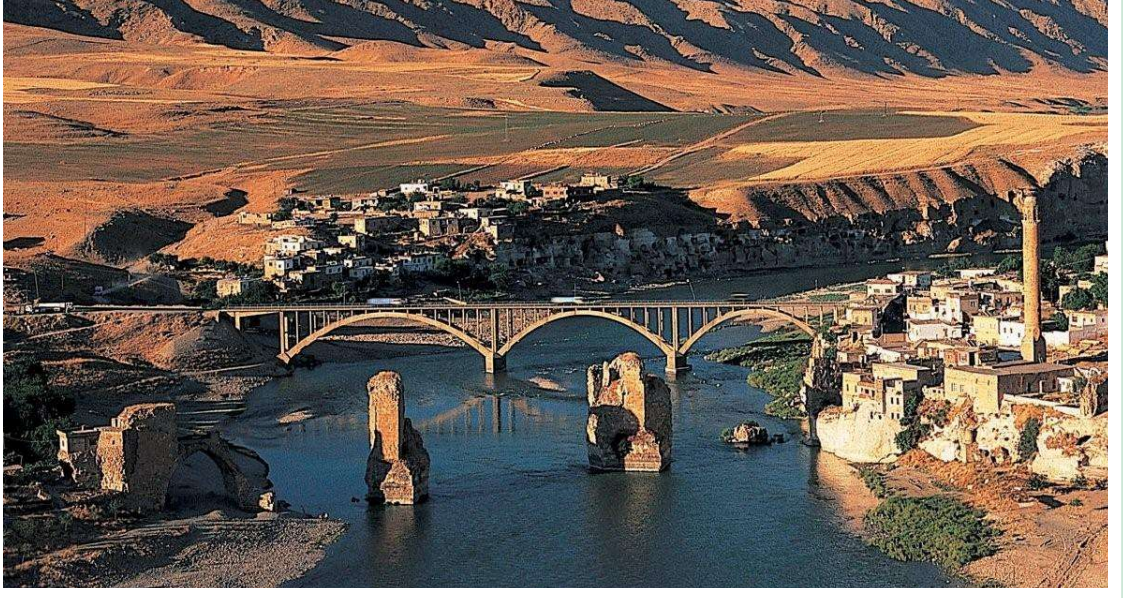
I. Yaratıcı insan dehasının ürününü temsil etmesi:

Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi, Sultan Süleyman Camii, Köprüsü ve Dicle Nehri'ne tepeden bakan Kale gibi şaheserleriyle inanılmaz değerli bir bölgedir. Özellikle kalenin kapıları ve köprünün üstün tasarımı türünün tek örneği olma özelliği taşımaktadır. Gerçekten de, 40 metre açıklığındaki köprü dönemin geleneksel kargir yapı strüktürlerinin çok üzerinde bir başarı sergilemektedir.

II. Tarihin belli bir zamanını veya kültürel mekânını, mimari veya teknolojinin gelişimini, anıtsal sanatları, şehir veya peyzaj mimarisinin insani değerler arasındaki etkileşimini göstermesi:

Mezopotamya'nın kuzeyinde yer alan Hasankeyf dünyanın en eski yerleşimlerinden biridir. Bölge halkı tarih öncesi devirlerden Roma ve Selçuk dönemine kadar pek çok farklı ve güçlü devletin yönetiminde yaşamıştır. Artuklu, Eyyubi ve Akkoyunlu dönemlerine ait yüksek kaliteli mimari eserler, farklı kültürlerin Hasankeyf'i ne kadar zenginleştirdiğinin kanıtı sayılmaktadır. Örneğin, Zeynel Bey Türbesi'nin İranlı mimarı, sırlı tuğlayı taş işçiliğinde çok sağlam bir geleneğe sahip olan bu şehre ilk tanıstıran kişi olmuştur. Türbenin mimari yapısı da bölge için yenidir; Timur İmparatorluğu'nun başkenti olan Semerkant'ta doğmuş olan bir tarz, İran'ı aşarak buralara kadar uzanmıştır. Hasankeyf'in doğusuna ya da batısına yapılacak bir yolculuk bu tür yapıların 15. yüzyılda İstanbul'a kadar uzandığını gösteriyor. Yetenekli zanaatkârların bu dönemde doğudan İran'dan Anadolu'ya doğru yolculuklar yaptıkları, eserler ürettikleri biliniyor. Bu ilişkileri anlamak ve analiz etmek, kayıp unutulmuş kültürel bağlantıların yeniden keşfedilmesi adına çok önemli adımlardır. Hasankeyf köprüsü 40 metrelik orta kemeriyle ünlüdür. Köprünün kalıntıları tasarımının incelikli detayları hakkında fikirler vermektedir. Büyük nehirler üzerine tek açıklıklı köprü yapma geleneği, 16. yüzyılın ortalarında Mostar Köprüsü'nü inşa eden Mimar Hayreddin tarafından Bosna'da tekrarlandı. Bugün Dünya Mirası Listesinde olan Mostar Köprüsü'nün geçmişinde böyle bir ilişki var. Türkler doğu ile batı arasında, Asya'dan Avrupa'ya göç ederlerken ziyaret ettikleri bütün kültürlerden bir şeyler aldılar. Hasankeyf bölgeden geçmekte olan ziyaretçilerine, deneyimlerini uzak diyarlara taşıyıp diğer kültürleri etkileyen kişilere ilham kaynağı oldu. Dolayısıyla, Hasankeyf yüzyıllar boyunca pek çok kişiye ev sahipliği yaptı, pek çok zengin ve ilginç deneyimin toplandığı bir nokta oldu.

III. Kültürel geleneğin, yaşayan veya kayıp bir uygarlığın eşi olmayan veya istisnai tanıklığını içermesi:

Hasankeyf Ortaçağ'dan günümüze önemli izler taşıyan benzersiz bir şehir. Hasankeyf'i benzersiz yapan şeyler Dicle Nehri üzerindeki özel konumu ve bugüne taşımayı başardığı şehirsiz öğeler. Son dönemlerdeki kazılarda da Roma dönemine ve öncesine ait ilginç mimari bulgulara rastlanması kentin derinlere gider tarihi hakkında bilgi edinmemizi sağlıyor.

Coğrafi olarak, bölge Suriye ve İran'ın mimari etkisi altında. 19. ve 20. yüzyılın modern şehirleşme dalgalarının Hasankeyf'i yok etmemiş olması bölgeyi ender bir kalıntı olarak daha da önemli kılıyor.

IV. İnsanlık tarihinin anlamını taşıyan veya temsil eden bir yapı, mimari veya teknolojik topluluğun seçkin örneği olması:

Hasankeyf Anadolu-Türk mimarisinin çok nadir mimari türlerine ev sahipliği yapmaktadır. Kızlar Camii adı verilen bina türbe mimarisinin ilginç bir örneğidir. Sırlı tuğlalarla süslü silindirik duvarları ve çift cidarlı kubbesiyle Zeynel Bey Türbesi Türkiye'deki tek Timur dönemi mimarisi etkisindeki mezar anıttır.

Kapadokya'da bulunan ve Dünya Mirası bölgelerinden biri olan Göreme, kayalara oyulan kiliseleri ve yer altı şehirleriyle bir başka ilginç Dünya Mirası sitidir. Hasankeyf'te de birçok ev, dini ve ticari yapı kayaya oyulmuştur. Bu gelenek çok uzun yıllar boyunca Dicle Nehri kıyısında yaşamış medeniyetlerle ilgili önemli tarihi ve estetik veriler sunmaktadır.

Kalenin konumunun seçimi şehrin güvenliğini arttıracak şekilde yapılmıştır. Dik yamaçların tepesine kurulan savunma yapıları yaygın olsa da, Hasankeyf'teki gibi incelikli bir işçilikle yapılmış olanları her yerde bulmak kolay değildir. Kapıların ve Küçük Saray adı verilen köşk üstün mimari nitelikleriyle Anadolu'daki askeri mimarinin en saygın eserleri arasında sayılmaktadır.

V. İnsan yerleşimine, toprak veya deniz kullanımına ilişkin bir örnek sunması, özellikle bu örneğin geri dönüşümü olmayan değişimlerin etkisiyle dayanıklılığını yitirmemesi:

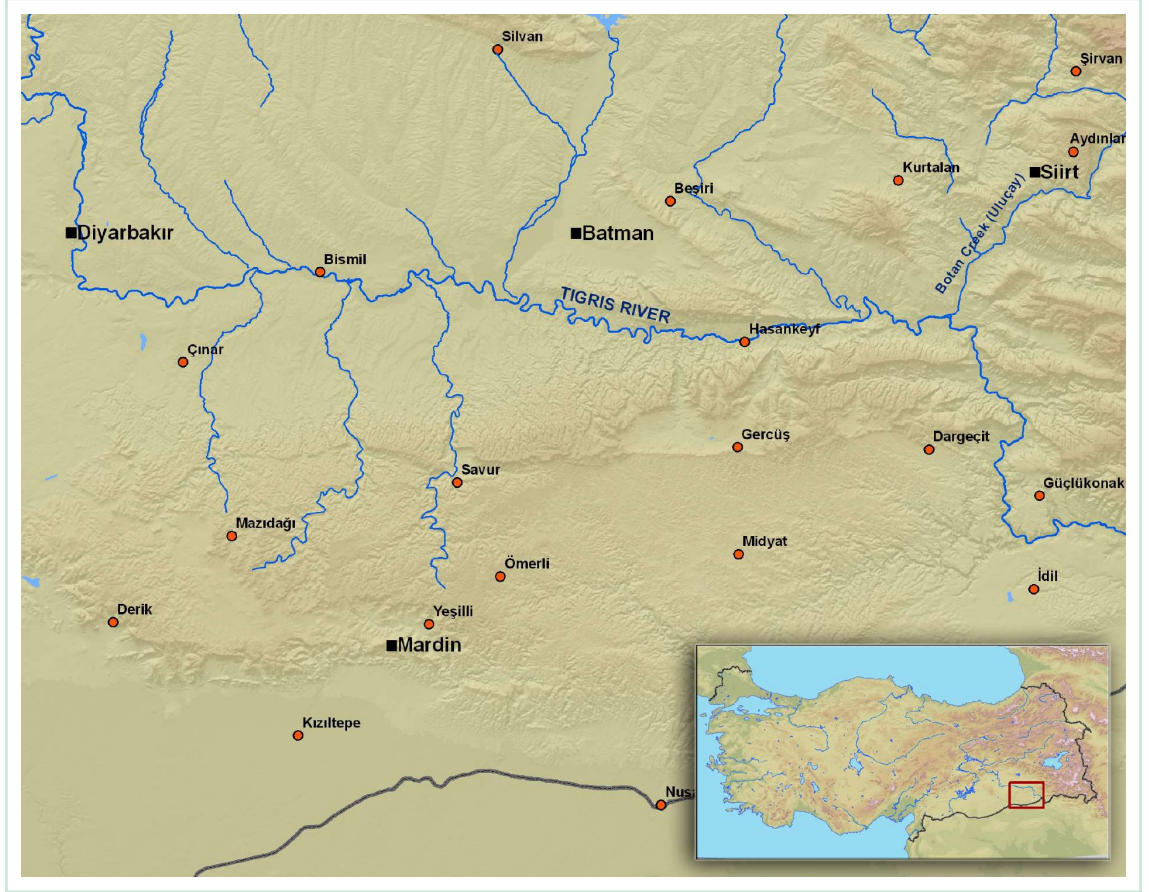
Özel konumu ve biricikliği göze alındığında kayalara oyulmuş geleneksel yaşam alanlarını korumayı başarmış bu tarihsel yerleşim saygın Ortaçağ binalarıyla sıra dışı bir koruma alanıdır. Şehire su sağlayan sistem, mağaralar, taş evler ve Kalenin yukarılarına doğru çıkan yol üzerinde kayaların içine oyulmuş dükkan dizisi, binlerce yıllık bir sanat ve ustalık deneyimini, bölge insanının yeteneklerini ve kültürel geleneğini yansıtır. İnsanların geleneksel yaşam biçimleri son dönemde büyük değişikliklere uğradı; 20. yüzyılda mağaralardan Aşağı Şehire taşındılar. Şu anda baraj yapımı, çağdaş yaşam biçimlerine göre değişim baskıları, turizmin beklentileri bu Ortaçağ şehrinin yüz yüze olduğu büyük riskler. Hasankeyf şu anda çok hassas ve kırılgan bir yapıda.

VII. Üstün bir doğal mucize ya da istisnai doğal güzellik ve estetik önem arz eden alanlar içermesi:

Hasankeyf Mezopotamya'yı oluşturan iki büyük nehirden biri olan Dicle Nehri'nin kuzeyinde yer alıyor. Orta Doğu'nun kurak toprakları ve Dicle Nehri'nin bitmez tükenmez temiz sularının bir araya gelişi bölgede sıra dışı bir doğal güzellik ve nehir kıyısındaki nadir bulunan ekosistemler adına olağanüstü estetik bölümler oluşturmuş durumda. Nehir bölgedeki en temel temiz su kaynağı ve yüz binlerce yıldır bölgedeki her şey ırmağın akışına göre şekillenmiş. Buna neredeyse 10.000 yıl öncesine giden insan yerleşimleri de dâhil.

Irmağın yatağı tek başına eşi bulunmaz bir doğal mucize çünkü Türkiye'den Basra Körfezi'ne doğru akarken dünya çağında eşi benzeri olmayan bir yer şekilleri sistemi ve çok çeşitli nehir kıyısı ekosistemleri yaratmış durumda. Bu yer şekilleri sistemine derin kanyonlar, nemli galeri ormanları, yarı çölleşmiş bölgelere birkaç metre uzaklıktaki kumluk alanlar ve çok geniş bir alanı kaplayan kalkerli bozkırlardan oluşuyor. Bu doğal mucizenin benzersizliğine Dicle Nehri'nin doğal coğrafyasına gömülü anıtsal medeniyetler oluşturmuş insanlık tarihi de katkıda bulunuyor. Hasankeyf'te doğal ve kültürel güzelliklerin arasında ayırım yapabilmek çok zor. Bu uyum Hasankeyf'i ve Dicle Vadisi'ni sadece dünyada tek değil aynı zamanda sıra dışı güzellikte bir alan haline getiriyor.

Harita: Dicle Nehri'nin Türkiye sınırları içinde kalan bölümü

VIII. Dünya tarihinin hayatın varlığı, kara parçalarının ya da önemli jeomorfik ve fizyografik detayların oluşmasında süre gelen önemli jeolojik süreçlerin önemli devrelerini temsil eden örneklerden olması

Dicle Nehri'nin Türkiye sınırları içinde kalan kısmı Arap ve Anadolu kıta düzlemlerinin çarpışma alanının güneyinde yer almaktadır (detaylar için aşağıdaki haritaya bakınız). Jeolojik olarak birbirinden farklı bu iki düzlemin çarpışmasının sonucu olarak bölgenin özellikle kuzeyi yükselmiştir. Dicle Nehri yatağını özellikle Hasankeyf civarında derinlemesine kazmış bir yandan da güneye doğru akmaya devam ediyor. Siirt'ten doğup Dicle'ye dökülen Botan Çayı (Uluçay) Vadisi'nin büyük bir kısmı Ilisu Barajı'nın inşasıyla sular altında kalacak gibi görünüyor. Çok büyük tektonik yükselmeler sonucu oluşmuş olan bu vadi bir nevi Türkiye'nin Büyük Kanyon'u durumunda. Vadinin benzersiz dar topografyasının sonucu olarak, planlanan baraj vadinin 136 kilometresini çok küçük bir hacimle kaplayacak.

Dicle Vadisi'nin yamaçları suyla temas ettiğinde kolayca çözünen kireç taşıyla kaplı. Bu durum bölgenin yerleşimcilerinin zamanında ev olarak kullandığı doğal mağaraların oluşumuna fırsat sağlıyor.

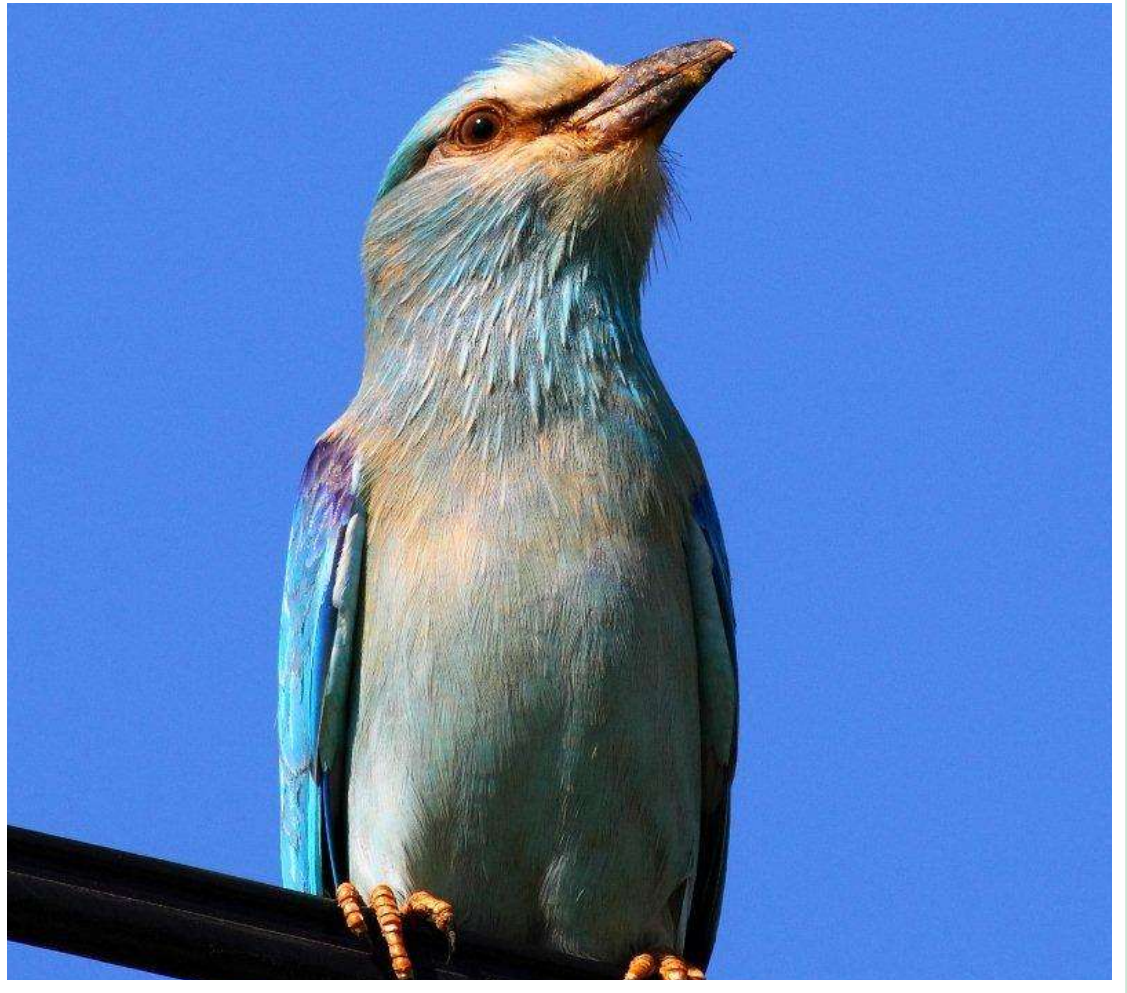

IX. Evrensel anlamda devam eden ekolojik veya biyolojik gelişimin örneği olması, veya ekosistem, kaynak su, karaya ait gelişim, hayvan ve bitkisel topluluğun örneği olması

Fırat havzasındaki nehir ve kanyon ekosistemlerinin hızla yok edilmesinin ardından Dicle Vadisi Türkiye'nin güneydoğusunda bu özelliklere sahip yegâne örnek olarak kalmıştır. Bölgenin benzersizliği ve yerinin doldurulamazlığı, nadir bulunan, hassas ve tehlike altındaki göçmen kuş türlerinin sayısından ve havzaya özgü biyolojik çeşitliliğin boyutlarından da anlaşılabilir. (Welch 2004; Eken ve diğerleri 2006) Dolayısıyla Eken ve diğerleri (2006) Dicle Nehri'nin Türkiye sınırları içinde kalan kısmıyla ilgili olarak beş adet Önemli Doğa Alanı (ÖDA; biyoçeşitliliğin korunması için küresel öneme sahip alanlar) belirlemiştir. Bu ÖDAların yanı sıra Welch (2004), Dicle Vadisi boyunca tek ve bütünlüklü bir ekosistem oluşturan beş adet "Öncelikli Alan"dan bahsetmektedir. Bu öncelik alanları sadece kuşlar değil her türlü biyoçeşitlilik ve süregelen ekolojik süreçler için muazzam öneme sahip doğal alandan ibarettir.

Nehir boyu boyunca farklı özellikler gösteren ve farklı korunma önceliklerine sahip beş farklı ÖDA'ya ayrılmış durumdadır. Fakat bu ÖDA'ların tümü bir bütün olarak da işlevselliğe sahip ve dolayısıyla tek bir stratejik koruma alanına ve havza yönetimine dönüştürülebilir. Bölgedeki tatlı su canlılarının tamamı yeri doldurulamaz bir biçimde o alana özgü canlılar. Bu durumu sadece Mezopotamya'ya ve hatta sadece Dicle Nehri'nin Türkiye sınırları içinde kalan alanlarında yaşayan pek çok bitki, balık ve avcı türünün varlığına bakarak anlamak mümkündür. Dicle'nin Türkiye sınırları içinde kalan kısmı hala değiştirilmeden korunmuş bir nehir parçasıdır. Her ne kadar barajlar su seviyesini sürekli aşağı ve yukarı çekiyor olsa da, bölgede halen tam anlamıyla varlığını sürdüren nehir çevresi habitatlarından ve daha da önemlisi mevsimlere göre değişen su seviyelerinden ve debilerden bahsetmek mümkündür. Bu yüzden Dicle Nehri dünyanın bu bölgesinde, yani Mezopotamya'da, tatlı su ekosistemlerinin ve özgün tür gruplarının evrimi ve gelişimi adına olan ekolojik ve biyolojik süreçlerin devamlılığı açısından küresel bir öneme sahiptir.

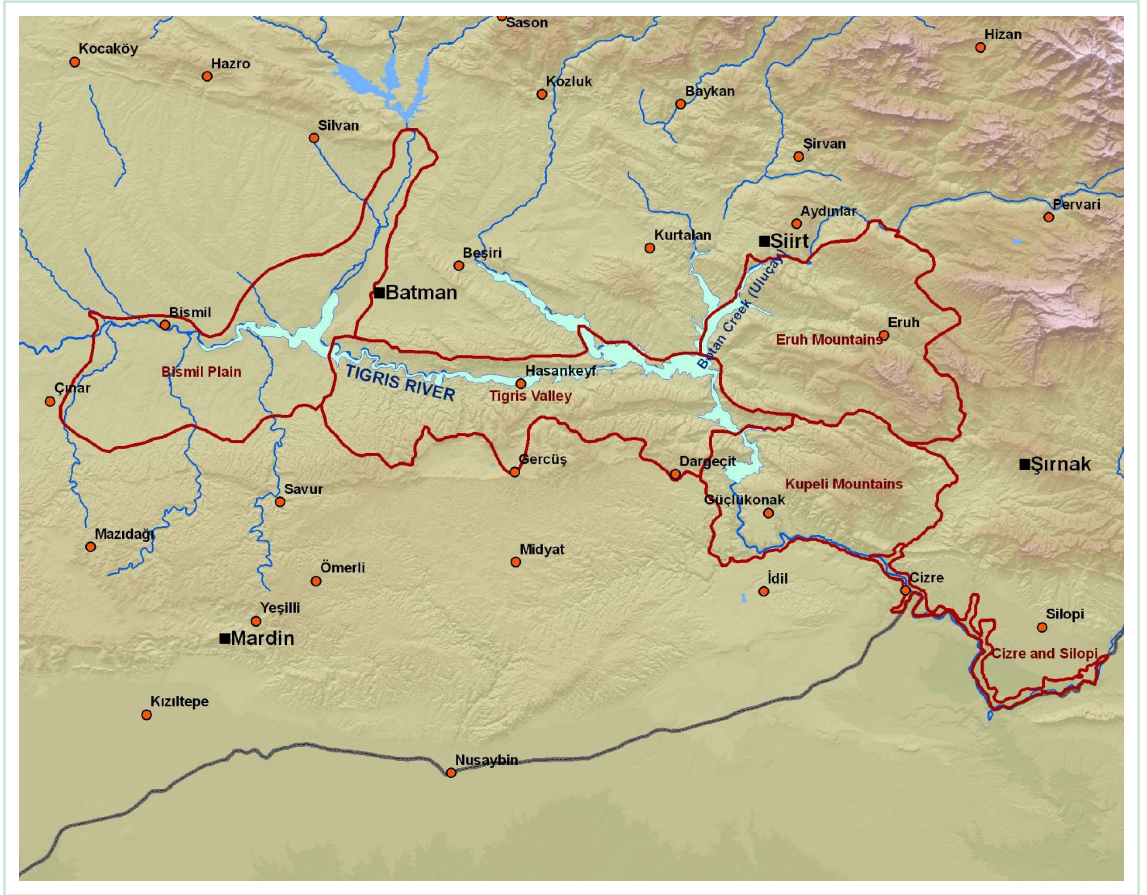
X. Biyolojik çeşitliliğin yerinde korunması için bilimsel olarak ve çevre korunması bağlamında tartışılmaz evrensel öneme sahip tehlike altındaki türler de dâhil olmak üzere gerekli pek çok önemli doğal habitata sahip olması:

Dicle Nehri, dünya üzerindeki biyoçeşitlilik açısından tartışılmaz bir öneme sahiptir. Türkiye’de halen yaşamakta olan tek doğal nehir ve kanyon sistemi Dicle Nehri’dir. Özellikle Türkiye’nin doğusundaki bir başka büyük akarsu sistemi olan Fırat Nehri boyundaki doğal alanların büyük barajların inşasıyla yok edilmesinin ardından Dicle sağlıklı, üremeye müsait, benzersiz ve zengin habitatıyla bölgedeki halen nispeten dokunulmamış tek büyük nehir olarak kalmış bu da önemini daha da arttırmıştır. Sınırları içinde beş farklı ÖDA’nın varlığından da anlaşılabilceği gibi bu akarsu sisteminin doğal habitatlar ve tehlike altındaki türler açısından önemi çok büyüktür.¹ Dicle Nehri’nin ÖDA’ları Bismil Ovası, Dicle Vadisi, Küpeli Dağı, Eruh Dağları ve Cizre ile Silopi ÖDA’sı olarak listelenebilir (Detaylar için lütfen aşağıdaki haritaya bakınız)

¹ÖDAlar biyoçeşitlilik açısından uluslararası öneme sahip alanlardır. Bu alanlar standart, küresel olarak uygulanabilir, eşik temelli kıstaslar kullanılarak belirlenir. Kıstaslar konulurken korunma altına alınması teklif edilen bölgedeki türlerin dağılımına ve popülasyonuna bakılır. Korunma bölgelerinin seçimini belirleyen bu kıstaslar iki temel prensip üzerine inşa edilmiştir: hassaslık ve benzersizlik. Hassaslık prensibinin uygulandığı alanlar tehlike altındaki türlerin büyük oranlarda yaşadığı bölgelerken, benzersiz prensibi sınırlı alanda, bir araya toplanmış ve biyom (belirli bir bölgeye özgü canlı popülasyonu) olarak tanımlayabileceğimiz sınırlı türler için kullanılır (Eken ve diğerleri. 2006).

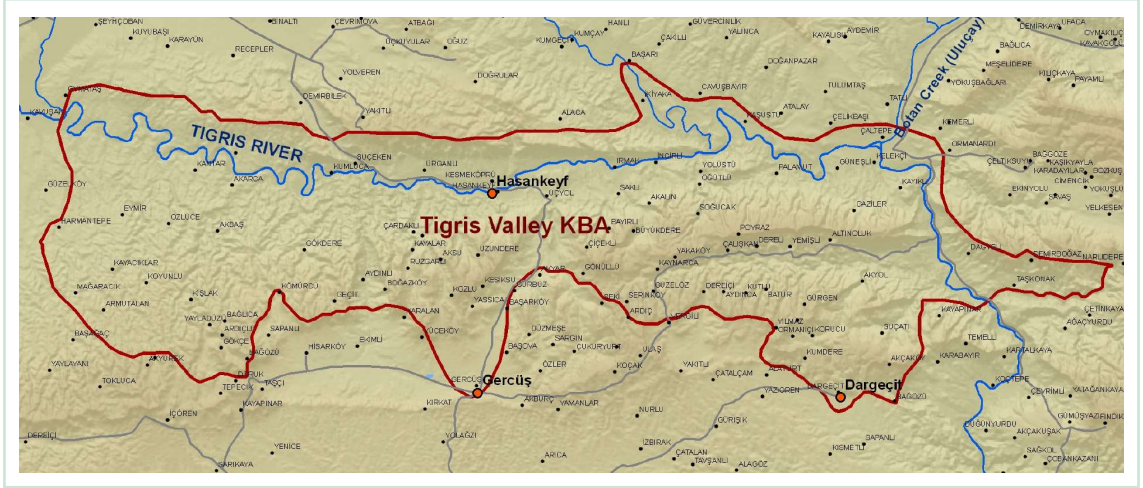
Harita: Dicle Nehri boyundaki Önemli Doğa Alanları (ÖDA'ların sınırları koyu kırmızı çizgilerle belirlenmiştir. Açık mavi alanlar planlanmakta olan Ilısu Barajı'nın sınırlarını göstermektedir).

08

Bu beş ÖDA içinde Dicle Vadisi özel bir alana ev sahipliği yapmaktadır: Hasankeyf (lütfen aşağıdaki haritaya bakınız). Dicle Vadisi ÖDA'sı taşkın düzlüklerinden, kayalık ve bitki kaplı alanlara ve su seviyesinin ve ırmağın debisinin gösterdiği mevsimsel çeşitlilik dolayısıyla oluşmuş uçurumlar gibi farklı nehir kıyısı ekosistemlerinin bir mozaiki konumundadır. Taşkın düzlüklerinde taşlık ve kumluk araziler mevcuttur. Nehrin çevresinde dağlar ve düz platolar yoğunluktadır. Dağlık kısımlarda nadir bulunan ve benzersiz meşe ağaçları bulunur.

Doğa® Hasankeyf ve Dicle Vadisi'nin Yüksek Evrensel Değeri

Harita: Hasankeyf bölgesini de kapsamakta olan Dicle Vadisi ÖDA'sı.

Türler

Aynı anda Akdeniz, step ve çöl iklimlerinin etki alanı altında bulunan Dicle Vadisi, Cicer echinospermum gibi yüksek tehlike altında ve korunma önceliğine sahip pek çok endemik tür de içeren büyük bir biyoçeşitlilik alanıdır.

Dicle Vadisi'nin ortasında konumlanmış olan Hasankeyf ise yırtıcı kuş türlerinin beslenme alanı olması açısından başlı başına bir öneme sahiptir. Bölgeye hükmeden uçurumların içinde tavşancıl (*Hieraaetus fasciatus*), küresel olarak tehlike altında olan küçük kerkenez (*Falco naumanni*), yine küresel olarak tehlike altında olan küçük akbaba (*Neophron percnopterus*) ve kızıl akbaba (*Gyps fulvus*) gibi türler yaşamaktadır.

Sarp ve çorak kumluk tepeler küçük ebabil (*Apus affinis*), boz kirazkuşu (*Emberiza cineracea*) ve alaca yalıçapkını (*Ceryle rudis*) gibi nadir bulunan kuş türleri için önemli bir üreme alanıdır.

Fırat kaplumbağası (*Rafetus euphraticus*) Dicle ve Fırat akarsu sistemlerinde endemik olarak bulunan bir türdür. Bu kaplumbağa türü yumurtalarını Dicle Nehri'nin kıyılarındaki kumullara bırakmaktadır.

Yaban keçisi (*Capra aegagrus*) ise Dicle Vadisi'nin kayalık uçurumlarını ve dik kanyonlarını kullanır. Bölgedeki mağara ve kovuklarda yaşayan çizgili sırtlan (*Hyaena hyaena*) ile birlikte ÖDA'daki öncelikli memeli türlerinden biridir.

Referanslar

Eken, G., Bozdoğan, M., İsfendiyoğlu, S., Kılıç D.T., Lise, Y. (editörler) 2006. Türkiye'nin Önemli Doğa Alanları. Doğa Derneği, Ankara.